

**KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

Károli Gáspár
Református Egyetem

**HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉS
TÉZISEI**

DR. MIKLÓS PÉTER

BUDAPEST
2019

HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

NÉPESSÉGMOZGÁSOK CSANÁD VÁRMEGYÉBEN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

DR. MIKLÓS PÉTER

1. Témaválasztás, kutatási célok

Az elmúlt néhány évben Csanád vármegye 1944/1945 és 1950 közötti történetét vizsgáltam levéltári források alapján. Ezen kutatásaim eredményeként készült el a – habilitációs pályázatom alapját képező – *Népességmozgások Csanád vármegyében a második világháború után* című, mintegy százhusz oldal (és több mint kétszáz ezer karakter) terjedelmű kéziratos dolgozatom.

A mai Csongrád megye délkeleti és Békés megye délnyugati részét magában foglaló területen egykoron volt Csanád vármegye mind etnikai, mind felekezeti tekintetben heterogén entitás volt. Lakói között ugyanis voltak magyarok, szlovákok, németek, románok, szerbek, ruszinok, zsidók, akik többsége a római katolikus, a görög katolikus, az ortodox, az evangélikus, a református és az izraelita felekezet híve volt. A térség lakosságának etnikai összetételét a huszadik századi sorsfordulók – az első és a második világháború következményeként – alaposan megváltoztatták.

Trianont követően a vármegye területén élő szerbek jelentős része optált, míg 1946-ban a Csanád megyei németek nagyját kitelepítették az egykori német állam valamelyik megszállási zónájába, 1947–48-ban pedig a csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében költözött el innen sok szlovák nemzetiségű, míg helyükre felvidéki magyarokat telepítettek.

Munkámban ezeket a folyamatokat igyekszem bemutatni levéltári források alapján. Első egységében először a magyarországi némettség 1944–1945 utáni történetét, s a kitelepítésük előzményeinek és eseményeinek rövid ismertetése olvasható. A következő fejezetben a Csanád vármegyei – Almáskamarás, Kübekháza és Újszentiván községben élő – németek kitelepítését kísérem meg bemutatni. Ezt az újszentiváni némettség 1946. májusi kitelepítésének előzményeit, lebonyolítását és következményeit tárgyaló fejezet követi, amelyben helyet kapott Újszentiván – és az itteni németek – történetének rövid bemutatása is, s amelyet kiegészít az újszentiváni németek ellen lefolytatott népbírósi perek ismertetése. Ez utóbbi – úgy vélem – jól

mutatja és példázza a magyarországi németeket sújtó kollektív bűnösség elvének gyakorlati alkalmazását. A témaválasztást alátámasztja, hogy a község monográfiája nem vizsgálja ezt kérdést, valamint, hogy a németek kitelepítését koordináló Népgondozó Hivatal iratanyagában nem maradt fenn újszentiváni névjegyzék.

Dolgozatom csanádi németek kitelepítésével foglalkozó része – minden igyekezetem ellenére – számos alapvető kérdésre (források híján) nem tud választ adni: így például egyelőre nem tudjuk meghatározni a kitelepítettek pontos számát. Töredékessége ellenére munkám számos adatot és emberi mozzanatot (s az azok mögött fölsejlő, azokon keresztül adja talán az emberközeli váló nagy történeti folyamatok értelmezési lehetőségét) mutat be a magyar – és kelet-közép-európai – nemzetiségpolitika egyik leggyászosabb fejezetéről, amikor a kollektív bűnösség elvét érvényesítve fosztották meg szülőföldjüktől és otthonuktól magyar állampolgárok tízezreit.

Munkám második részében a célom a csehszlovák-magyar lakosságcsere Csanád vármegyei történetének és következményeinek feltárása volt. A téma nemzetközi és belpolitikai hátterének rövid bemutatása után a lakosságcsere az egykori Csanád vármegye mai Csongrád megye területén lévő három települését – Pitvarost, Csanádalbertit és Ambrózfalvát – érintő eseményeit mutatom be több aspektusból. Így a lakosságcsere hatását a három falu – és a megye – gazdasági életére, szociálpolitikájára, központi és helyi közigazgatására, oktatási életére és vallási életére. Részletesebben – külön fejezetben – tárgyalom a szlovákság áttelepülésének és a felvidéki magyarság betelepítésének pitvarosi és csanádalberti történetét.

2. Források

Dolgozatom – a Csanád vármegyei németesség kitelepítésének történetét bemutató – első egységének a forrásai a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárban őrzött dokumentumok voltak. Kutatásaim során átnéztem Csanád vármegye alispánjának iratait, Csanád vármegye közigazgatási bizottságának iratait, a Csanád Vármegyei Nemzeti Bizottság iratait, valamint Újszentiván község iratait, az Újszentiváni Nemzeti Bizottság iratait, az Újszentiváni Földigénylő Bizottság iratait és Szegedi Népbíróság vonatkozó iratait. A Szeged-Csanádi Püspöki Levéltárban a püspöki hivatal egyházigazgatási iratai mellett az egyházközségre vonatkozó régi iratokat tekintettem át.

Értekezésem második egységében – a csehszlovák–magyar lakosságcsere Csanád vármegyei eseménytörténetének leírásakor és következményeinek vizsgálatakor – mint elsődleges forrásra a szegedi Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár (Csanád Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai, Csanád Vármegyei Nemzeti Bizottság iratai, Ambrózfalvi Nemzeti Bizottság iratai, Pitvarosi Nemzeti Bizottság iratai) és Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára (Csanádalberti község iratai, Pitvaros nagyközség iratai, Pitvaros nagyközség

képviselőtestületi jegyzőkönyvei, Pitvarosi nagyközség választási iratai) dokumentumanyagára hagyatkoztam. Mindezek mellett az Evangélikus Országos Levéltárnak a Csongrád-Csanádi Egyházmegyére vonatkozó korszakbéli iratait is kutattam.

A levéltári források mellett a korabeli sajtóanyagból is használtam: elsősorban a *Magyar Nemzet*, a *Délmagyarország*, a *Szegedi Népszava* és a *Makói Újság* hasábjain megjelent tudósításokat.

A dolgozatomban megfogalmazottakat tehát szegedi és budapesti, állami és egyházi levéltárakban végzett forráskutatásokra alapoztam. Ezek mellett természetesen felhasználtam a témával foglalkozó szakirodalom eredményeit is.

3. Eredmények, következtetések

3.2. A Csanád vármegyei németek kitelepítése

Csanád vármegyét 1944 szeptemberének végén Románia felől érkezve érték el a szovjet csapatok. Nem sokkal később a megye területén fekvő Újszentivánt – amely település németiségének 1945 utáni sorsát dolgozatomban alaposan vizsgáltam – a hazánkat 1944 márciusában megszálló német egységek szervezésében ötvenhat lovaskocsin útra kelve hagyta el a helyi németek jelentős része 1944. október 5-én.

Többségük Ausztriába került, ahol amerikai táborban nyertek elhelyezést, majd 1945 nyarán visszatértek. 1946 januárjában pedig megindult a deportálások szervezése, s 1946. május 13-án kitelepítették a helyi németeket. Az Újszentivánról 1946-ban kitelepítettek számát illetően megoszlanak az általam fölhasznált levéltári források.

Balogh Kálmán jegyző 1946. márciusi jelentése szerint a kitelepítési névjegyzékbe száztizenkilenc család és kétszázharminckettő személy került föl vételre. Hogy közülük mindenkit kitelepítettek-e, arra a levéltári dokumentumok nem adnak pontos választ, de ennek ellenére bizonyos, hogy nem, hiszen más iratokból tudjuk, hogy 1946 májusában az újszentiváni németek közül többen internálótáborban, vagy előzetes letartóztatásban voltak, illetve tizenheten a Szovjetunió valamelyik munkatáborában voltak kénytelenek dolgozni. Winkler József helyi római katolikus lelkész 1946. július 5-én azt írta a csanádi püspöknek, hogy a „kitelepített németek száma körülbelül 500.”

1946. november 6-án Hruska Imre, az újszentiváni nemzeti bizottság elnöke arra a problémára hívta föl a Népgondozó Hivatal figyelmét, hogy a kitelepített németek közül többen visszatérnek és itthon egykori ingatlanjaikat és ingóságukat szeretnék ismét birtokba és használatba venni. Levelében közölte: „május hó 13-án Újszentiván községből: 180 német anyanyelvű személy lett Németországba kitelepítve.”

Mint már említettem, a Népgondozó Hivatal iratanyagában nem maradt fenn újszentiváni névjegyzék. Ennek részbeni pótlására adom közre dolgozatom

függelékében azon szentiváni német háztulajdonosok listáját, akiknek ingatlanját a kitelepítés után elkobozták és kiosztották. Ezen csak olyan újszentiváni német polgár – több mint százhusz személy – neve szerepel, aki lakóingatlannal rendelkezett a faluban. A kitelepítés során azonban nemcsak nekik, de családtagjaiknak (asszonyoknak, gyermekeknek, idősebb rokonoknak) is távoznuk kellett az országból, ezért ez a lista bizonyosan alapos kiegészítésre és pontosításra szorul.

1941-ben Újszentiván 1 381 lakosából 569 főnek volt német az anyanyelve. Közülük akkor 546-an vallották magukat német nemzetiségűnek a településen. A németek kitelepítése után három évvel a falu lakossága 1 394 fő volt, tehát a kitelepített németiség helyére érkező telepések száma elegendő volt ahhoz, hogy a község lélekszáma ne csökkenjen.

1980-ban Újszentiván négy német anyanyelvű lakosából három vallotta magát német nemzetiségűnek, míg 1990-ban már csak két német anyanyelvű és német nemzetiségű élt a településen. 2001-ben hatan, 2011-ben pedig tizenhárman vallották magukat németnek.

Megállapítható tehát, hogy a huszadik század elején még többnemzetiségű (magyarok, szerbek és németek által lakott) Újszentiván egykori legnagyobb lélekszámú nemzetisége – amely 1920-ban a lakosság több mint negyvenhárom százalékát adta – a második világháborút követő kollektív megbélyegzés és az annak nyomán járó 1946. májusi kitelepítés eredményeként napjainkra teljesen eltűnt a faluból.

Dolgozatom első egysége – reményeim szerint – a Csanád vármegyei – és különös tekintettel az újszentiváni – németiség kitelepítésének mozaikképéhez tett hozzá néhány darabot, amelyek ha tiszta képet nem is, de valamilyen tematikus rálátást adnak, s hozzájárulnak ennek a kisebbségpolitikai szempontból tanulságos történetnek az értelmezéséhez.

3.2. A csehszlovák – magyar lakosságcsere Csanád vármegyében

Tanulmányom második részében három egykori Csanád vármegyei – napjainkban Csongrád megyében, annak is a délkeleti részén fekvő – a tizennyolcadik–tizenkilencedik századtól szlovákok által lakott falu múltjának rövid, ugyanakkor rendkívül mozgalmas periódusát vizsgáltam. A dolgozatban ismertetett történések és folyamatok, valamint a közölt adatok egyrészt a csehszlovák–magyar lakosságcsere Csanád vármegyei eseménytörténetének, másrészt a három település – Pitvaros, Ambrózfalva és Csanádalbertyi – 1944 és 1949 közötti történetének hiteles megismeréséhez járulnak hozzá.

Mintegy 3 300 szlovák nemzetiségű lakos hagyta el a három vizsgált községet 1949-re, akik több mint 5 000 kataszteri holdnyi termőföldet és közel 1 000 ingatlant hagytak hátra. Ezeket később a Felvidékről – elsősorban a Csallóközből – betelepített magyaroknak adták át, akik csak lassan illeszkedtek be új közegükbe. A három falu bikulturális jellege – a térségben maradt viszonylag nagy létszámú szlovákság miatt – később is megmaradt.

Érdeemes rámutatni arra a tényre, hogy 1941-ben a szlovák anyanyelvűek száma jóval meghaladta a magukat szlovák nemzetiségűnek vallókat. 1945 utánra aztán azok nagy része, akik néhány évvel korábban még – belső indíttatásból vagy külső kényszerűségből – magyar nemzetiségűként nyilatkoztak, már a Csehszlovákiába való áttelepülés mellett döntöttek.

Az általam olvasott szakirodalomban eltérő és egymásnak ellentmondó adatokat találtam az áttelepültek és a betelepítettek számáról, amelyet az elérem kerülő levéltári dokumentumok sem tudtak pontosítani vagy kiegészíteni. Legmegbízhatóbbnak kétségtelenül Kugler József adatai tűntek, úgy vélem azonban, hogy kérdéses: lehetséges-e – a helyi és a központi, a magyar és a csehszlovákiai szervek adatainak eltérései miatt – pontos számokat és adatokat találni és adni.

A munkámhoz felhasznált források alapján a lakosságcserenek a Csanád vármegyei közigazgatásra és a helyi közösségek életére gyakorolt hatásait igyekeztem vázolni. Hiszen a népességmozgás a vármegyei mezőgazdasági ellenőrzésre és tervezésre, az állategészségügyi hatóságokra és a közlekedésirányításra egyaránt hatott. De a lakosságcsere fontos következményei voltak, hogy az általam vizsgált településeken 1949-re az oktatás nyelve a magyar, a többségi vallás pedig a katolikus lett.

Ezekben az években nemcsak a régió lakóinak etnikai és felekezeti megoszlása változott sokat, de a politikai élet (a pluralizmus fokozatos felszámolása) és a gazdálkodási lehetőségek (az állami tervgazdálkodás bevezetése és szövetkezesítés megindulása) is átalakultak. Így a kitelepített és az északkelet-csanádi térségben otthont kereső felvidéki magyaroknak az új élet kialakításának kihívásai (vetőmaghiány és szűkös takarmánykészlet) és természeti nehézségek (gyakori belvíz és aszály) mellett a kiépülő kommunista diktatúrával is szembe kellett nézniük.